

UYGUR KAĞANI MOYAN ÇOR'UN OĞULLARINA MİRASI

The Legacy of Uyghur Khan Moyan Çor for his Sons

Erhan AYDIN*

Gazi Türkiyat, Bahar 2017/20: 1-7

Öz: Uygurlar da tıpkı Köktürkler gibi runik harflerle yazılmış yazıtlar bırakmışlardır. Bunların en ünlüleri, kağanlık yazıtları olarak bilinen Tes, Taryat (Terh) ve Şine Usu yazıtlarıdır. Bu makalede, Taryat yazıtının kuzey yüzünün 3 ve 4. satırlarında geçen ve Uygur Kağanı Moyan Çor'un, yabgu unvanlı Bilge Tarkan Kutlug Bilge ile şad unvanlı Çavış Tegin adlarındaki iki oğluna, kağanlığa tâbi boyları nasıl bölüştürdüğü üzerinde durulacaktır. Bu iki oğulun, Tang hanedanı döneminde Çin'de baş gösteren An Lushan isyanının bastırılmasında görevli Uygur ordusuna komuta ettikleri belirtilecek ve yakın zamanlarda Xi'an'de bulunan Karı Çor Tegin (Xi'an yazıtı) yazıtında adı geçen Çavış Tegin ile Moyan Çor'un şad unvanlı oğlu Çavış Tegin'in aynı kişi olduğu ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Yazıtları, Uygur Kağanlığı Yazıtları, Uygurlar, Taryat Yazıtı, Karı Çor Tegin Yazıtı, Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu, Çavış Tegin

Abstract: Uyghurs left inscriptions written in a Runic alphabet similar to Köktürks. The most recognized among these were Tes, Taryat (Terh) and Şine Usu inscriptions. In the present article, the way Uyghur Khan Moyan Çor distributed the khanate clans among his children; Bilge Tarkan Kutlug Bilge titled "yabgu" and Çavış Tegin titled "şad" as detailed on the 3rd and 4th lines of the northern face of Taryat inscription would be discussed. It would be mentioned that these two sons were in command of the Uyghur army in charge of suppressing the An Lushan Rebellion in China during Tang Dynasty and it would be identified that Çavış Tegin mentioned in Qarı Çor Tegin (Xi'an) inscription found in Xi'an recently was the son of Mo-yan Çor titled "shad".

Keywords: Old Turkic Inscriptions, Uyghur Khanate Inscriptions, The Uyghurs, Taryat Inscription, Qarı Çor Tegin Inscription, Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu, Çavış Tegin

Giriş

II. Türk Kağanlığı'nı ortadan kaldırarak, Köktürklerin eski topraklarında 100 yıl kadar egemen olan Uygurlar da II. Türk Kağanlığı'nın kağan ve beyleri gibi runik harflerle yazılmış yazıtlar bırakmışlardır. Bunların en iyi bilinenleri Tes, Taryat ve Şine Usu'dur. Bu yazıtlar, hem Uygurların dil özellikleri, tarihleri, kültürleri hem de genel Türk dili araştırmaları için oldukça önemlidir. II. Türk Kağanlığı dönemi yazıtlarında yer almayan kimi sözcüklerle, diyalektik özellikler taşıyan kimi dilbilgisel yapılar, bu yazıtların değerini daha da arttırmaktadır. Aşağıda, Taryat yazıtının kuzey yüzünün 3 ve 4. satırlarında, Uygurların ünlü kağanı Moyan Çor'un, kağanlığa bağlı boyları ve

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Malatya/TÜRKİYE. erhan.aydin@inonu.edu.tr. Gönderim Tarihi: 03.12.2015. Kabul Tarihi: 14.06.2017.

halkları, yabgu ve şad olan iki oğluna nasıl paylaştırdığı üzerinde durulacak; bu çerçevede yabgu ve şadın kimliklerine de değinilecektir.

1. TARYAT YAZITINA GÖRE MOYAN ÇOR KAĞAN'IN OĞULLARINA MİRASI

Bilindiği gibi Taryat yazıtının ilk parçası, Ts. Dorjsuren tarafından Moğolistan'ın Arkhangay Aymak sınırları içerisinde, Terh Irmağı'nın Terhin-Tsagan-nur Gölü'ne döküldüğü yerin 12 km. batısında, Terh Irmağı'nın 1 km. kuzeyinde ve Tarbagatay Dağları'nın sarp yamaçlarının 2 km. kadar güneyinde bulunmuştur (Klyaştorny 1982: 335-336), (Tekin 1983: 795). Kh. Luvsanbaldan ile M. Şinehüü ve B. Bazılhan ile S. G. Klyaştorny'dan oluşan Moğol-Sovyet bilim heyeti, 1969 yılında, ilk parçanın bulunduğu yerde yaptıkları kazıda, yazıtta ait taş kaplumbağayı meydana çıkarmıştır. 1970 yılında aynı yerde kazılara devam eden N. Ser-Odjav ve V. V. Volkov, yazıtın diğer iki parçasını da toprak altından çıkarmışlardır. Üç parça yazıt ve kaplumbağa altlık Moğolistan'ın başkenti Ulan-Bator'a taşınmış olup bugün Moğolistan Arkeoloji Müzesinde koruma altındadır (Aydın 2011: 38). Yazıtın parçaları 70, 90 ve 75 cm. ölçülerinde olup yazıtın toplam uzunluğu 2,35 m.'dir. Yazıtın genişliği üstte 27 cm., altta 37 cm., kalınlığı ise 20 cm.'dir. Yazıtın dört yüzü de runik harfli metinlerle kaplı olup doğu ve batı yüzünde 9'ar, güney ve kuzey yüzlerinde 6'şar, kaplumbağa altlıktaki satırla birlikte toplam 31 satır bulunmaktadır (Tekin 1983: 796), (Sertkaya 1992: 328). Yazıt, Tekin'e göre 753 yılında Tengride Bolmış El Etmiş Bilge Kagan (Çin. Moyan Chuai 磨延噶) adına dikilmiştir. Taryat yazıtında bulunan damga ile Şine Usu yazıtındaki damga aynıdır. Ayrıca Taryat yazıtının doğu yüzünün 6, 7, 8 ve 9. satırları ile Şine Usu yazıtının kuzey yüzünün 6, 8, 9 ve 10. satırlarında anlatılan olayların birbirine benzemesi, her iki yazıtın da aynı kağan tarafından yazdırılmış ve diktirilmiş olduğunu gösterir. Sertkaya, yazıtın 753 yılında dikildiğini düşünür (1992: 305). Yazıtın, 741-753 yılları arasındaki döneme ışık tuttuğunu söylemek mümkündür (Sertkaya 2003: 29). Klyaştorny'a göre ise 753-756 arasında dikilmiş olan bu yazıt, Uygurların ilk yazıtıdır (1996: 121-122).

Taryat (Terh) yazıtı ve özellikle kuzey yüzü, diğer yazıtlardan daha önemli bilgiler içerir. Bu yüzün 3. ve 4. satırlarında, Uygur kağanı Moyan Çor'un, devlete bağlı boyları, yabgu ve şad olan oğullarına bölüştürmesi konu edilmiştir. Bu bölüştürmeye diğer yazıtlarda rastlanmamakta olup kağanın, ölümünden sonra oğullarına bıraktığı boy ve halkların, önceden miras biçiminde belirlenmesi, oğulların birbirine düşmesinin engellenebilmesi için bir tedbir olarak düşünülmüş olmalıdır. Yazıtın kuzey yüzünün 3 ve 4. satırları şu şekilde okunup anlamlandırılabilir:

Taryat kuzey 3: *teŋrim kanım ogh bilge tarkan kutlug bilge yawgu <...> [ku]tlugı isig yér <ku>tlugı <...> buyrukı az sıpa tay seŋün bodumı toŋrad²a <...> baş kay aw<a> baş üç karlok bunça bodun yawgu bodumı "İlahi (yüce) hanımın oğlu Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu'dur. <...> Kutlug'u, İsig Yer? Kutlug'u <...> komutanı Az Sıpa Tay*

Sengün'dür. Halkı Tongra (taraflarında) <...> Baş Kay, Ava Baş (ile) Üç Karluk(lar), bunca boylar yabgunun boylarıdır.”

Taryat kuzey 4: *teñrim kanım oğlu <...> bodunka <...> udurgan <...> çawış senjün bodunı tokuz bayırku ak baş ara basmil² tokuz tatar bunça bodun çad bodunı* “İlahi (yüce) hanımın oğlu <...> halkına <...> Udurgan <...> general Çavış'ın halkı, Dokuz Bayırku(lar), Ak-Baş(lar) arasında? Basmıl(lar), Dokuz Tatar(lar), bunca boylar da şadın boylarıdır.”

2. BİLGE TARKAN KUTLUG BİLGE YABGU VE KİMLİĞİ

Moyan Çor Kağan, Taryat yazıtının 3. satırını ayırdığı oğlu Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu'ya, Tongra, Baş Kay, Ava Baş ve Üç Karlukları bırakmıştır. Bilge Tarkan Kutlug Bilge adlı bu yabgu, An Lushan (Çin. 安祿山)'ın başlattığı, oğlu ile ardıllarının sürdürdüğü ve Tang hanedanını yıkılma noktasına getiren ünlü An Lushan isyanını bastırmak üzere gönderilen ikinci Uygur seferinde Uygur ordusunun başında bulunan komutandır (Baykuzu 2013: 126). Bu yabgunun faaliyetleri ve isyanda gösterdiği yararlıklar, ne yazık ki Uygur Kağanlığı yazıtlarında yer almaz. Aslında Şine Usu yazıtının batı yüzünün 3. satırından itibaren Çin'de gelişen birtakım olaylardan söz edilir; ancak oldukça tahrip olunan batı yüzündeki satırlardan sağlıklı bilgi elde etmek mümkün değildir.

Uygurların ikinci seferine komuta eden Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu'nun adı, Çin kaynaklarında yehu (葉護) olarak kaydedilmiş olup T. D. Baykuzu, Türkçe adını Bilge Tarduş Uluğ Bilge olarak vermiştir (2013: 126). Oysa yabgunun adı, yalnızca Taryat yazıtında geçer ve Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu olarak verilir. Diğer kağanlık yazıtları olan Tes ve Şine Usu'da ise yalnızca unvanlarından söz edilir:

Tes batı 6: <...> *olortı oğlu tarduş² yawgu tölis çad olortı kanım eli <...>* “<...> tahta oturdu. Oğulları, Tarduş Yabgu (ve) Tölis Şad (olarak) görev aldı. Kağanımın yurdu <...>” (Aydın 2011: 33). Şine Usu doğu 7: (...) *ëki ogluma yawgu şad at bërtim tarduş tölis bodunka bërtim (...)* “İki oğluma yabgu (ve) şad unvanları verdim. (Onları) Tarduş ve Tölis boylarına (yönetici olarak) atadım.” (Aydın 2011: 74).

Yukarıdaki cümlelerden, Moyan Çor'un, iki oğlunu Tölis ve Tarduş boylarına yönetici olarak atadığı anlaşılmaktadır. Belki başka oğulları da vardı ancak unvan ve görev verilecek kadar büyük değillerdi. Moyan Çor'dan sonra tahta geçen Böğü Kağan'ın, bu iki oğlundan biri olmaması, Moyan Çor'un, kağanlığının ilk yıllarında, yaşları küçük başka oğullarının olduğunu kanıtlar. Ancak bu atamalarda dikkat çeken nokta, Köktürk döneminde yabgunun Tarduşlara değil Tölislere atanmasıdır. Hatta II. Türk Kağanlığı'nın kağanı Bilge Kağan'ın, kağan olmadan önceki unvanı, birçok yerde Tarduş Şad olarak görülmektedir. Tarduşlara şad unvanlı yöneticilerin atandığına dair şu örnekler verilebilir: Köl Tegin doğu 17; Bilge Kağan doğu 12, 15; Tonyukuk I, kuzey 7; Tonyukuk II, batı 6. Dolayısıyla, Tarduşlara şad, Tölislere ise yabgu unvanlı kişiler

atanmaktaydı. Uygurların askerlik sistemindeki bu farklı uygulama dikkati çekmektedir.

An Lushan isyanının bastırılmasında Uygur ordusuna komuta eden Yehu ile An Lushan isyanı ve sonrasında gelişen olaylar için bk. (Pulleyblank 1955), (Gumilëv 2002: 465-479), (Çandarlıoğlu 2004), (Baykuzu 2013). An Lushan isyanıyla ilgili eski Türk yazıtlarında bilgi olup olmadığı ve isyanın sonrasında gelişen olayların yazıtlara yansımaları ile ilgili bilgi için bk. (Aydın 2012).

3. ÇAVIŞ SENGÜN VE KİMLİĞİ

Moyan Çor'un, Taryat yazıtının kuzey yüzünün 4. satırını ayırdığı diğer oğlu ise Çavış Sengün'dür. Bu satırda, *çavış senün* unvanlarının önünde bulunan bölüm ne yazık ki tahrip olunmuştur ve okunamamaktadır. Bu nedenle de şad unvanı taşıyan Çavış Sengün'ün adını ancak bu kadarıyla bilmekteyiz. Bu iki unvandan *çavış*, çok iyi bilinen bir unvandır. Unvanla ilgili bk. (TMEN III, No. 1055), (VEWT 101), (ED 399a). 'General' anlamındaki *senün* unvanı ise Çince ödünçlemedir: *jiangjun* 將軍 (TMEN III, No. 1274), (ED 840a-b). Çavış Sengün'ün, Moyan Çor'un oğlu olduğu bile son yıllara kadar dillendirilmemişti. Ancak bu adın, 2012 yılının sonlarında, eski adıyla Chang'an (長安), yeni adıyla Xi'an (西安)'de bulunan ve Karı Çor adında, Tang sarayında üst düzey bir Uygur asıllı komutana ait olduğu anlaşılan Çince-Uygurca mezar taşında tanıklanması ve mezar taşının Çince bölümünde Karı Çor'un Uygur kağanının torunu olduğunun belirtilmesi, Çavış Sengün'ün de Moyan Çor'un oğlu olduğunda herhangi bir kuşku bırakmamaktadır.

Kısa zaman önce bulunmuş olmasına rağmen, bu mezar taşı üzerinde çok sayıda çalışma yapıldı. Mezar taşının runik harfli eski Türkçe bölümünün ilk satırlarında geçen kişi adları ve Karı Çor'un babasının kimliği de Taryat yazıtı sayesinde açıklığa kavuşmuş oldu. Bu mezar taşının runik harfli eski Türkçe bölümünün metni şu şekilde verilebilir:

(1) *bo [er] miñ* (2) *tisi bitigi* (3) *yağlakar kan* (4) *altı çavış* (5) *tëgin oğlu* (6) *kan totok* (7) *atısı* (8) *bögü bil* (9) *ge teñri* (10) *kan inisi?* (11) *karı? çor* (12) *tëgin sını* (13) *yogı tawgaç* (14) *kan yogladdı (yoglatdı?)* (15) *lagzın yıl* (16) *altınç ayka* (17) *yëti yanıka* (Aydın – Ariz 2014: 68).

Kısa kısa 17 satırlık bu metnin günümüz Türkçesine çevirisi ise şu şekilde verilebilir:

"bu, er mingtisi yazıtı(dır), Yağlakar han (sülalesinden) Altı Çavış Tegin'in oğlu, Kan Totok'un yeğeni, Bögü Bilge Tengri Kan'ın kardeşi, Karı? Çor Tegin'in mezarı(dır). Yoğ (törenini) Tang hükümdarı yaptırdı. Domuz yılı(nun) altıncı ay(inun) yedinci günü(nde)." (Aydın – Ariz 2014: 68).

Metne göre, Karı Çor Tegin, Yağlakar Han sülalesinden Altı Çavış Tegin'in oğludur. Bu durumda Moyan Çor'un torunu olmaktadır. Zaten yazıtın Çince bölümünde de kağanın torunu olduğu belirtilmiştir (Xin 2013: 66). Çince bölümün 3. satırı şöyledir:

回鹘葛啜王子则可汗之诸孙 *Huihu ge chuo wangzi ze kehan zhi zhu sun* yani "Uygur Karı Çor Tegin, kağanın torunudur."

L. Xin, mezar taşının Çince bölümünü yayımladığı makalesinde, Karı Çor Tegin'in babasının kimliği üzerinde, hem Taryat yazıtı hem de Çin kaynakları ile karşılaştırmalar yapmıştır. Ancak Taryat yazıtında yalnızca iki oğula yabgu ve şad unvanlarının verildiğini belirtmekle yetinmiş; Uygur Kağanlığı'nın diğer yazıtları üzerinde fazla durmamıştır (2013: 70). Makalede, Moyan Çor'un, Çavış Sengün unvanlı oğlunun Çin kaynaklarındaki adı *che bi shi teqin* 车毗尸特勤 olarak verilmiş; Karı Çor Tegin'in seçeresi ile ilgili oldukça isabetli sonuçlara ulaşılmıştır (2013: 73).

Bir diğer tartışmalı konu ise mezar taşının 4 ve 5. satırında bulunan *çavış* unvanının önündeki sözcüğün ne okunması gerektiğidir? Yazıtı yayımlayanların okuyuş ve anlamlandırmaları şu şekildedir: Alyılmaz (2013: 20, 33), Zhang (2013a: 75), (Zhang 2013b) ve Ölmez (2013b: 324) *atı* okur ve 'adı' biçiminde anlamlandırır. Ölmez, yazıtın yayımından önceki makalesinde ise, yazılmamış iyelik eki +*sl'*yi ekleyerek *atısı* okur ve *atı* sözcüğünün 'torun' anlamında olduğunu iddia eder (2013a: 89). Rybatzki – Wu, unutulmuş iyelik eki tasarlayıp *atı[sl]* okur (2014: 120). Burada, *çavış tegin* ad ve unvanının önünde bir sıfat bulunmaktadır ve büyük bir olasılıkla, *altı* sözcüğü Çavış Tegin'in *çavış* unvanının niteleyicisidir. Çünkü sözcüğün başında olduğu söylenen *A* harfinin yazımı ile metindeki diğer *A* harfleri aynı olmayıp art ünlülü *l* harfine daha çok benzemektedir. Sözcüğü, *altı* biçiminde bir sıfat olarak okuma savımızı güçlendirmek için şu kanıtlara da başvurmak mümkündür: R. R. Arat'ın *Eski Türk Şiiri* adlı kitabında, 22. Hatime Duası başlığıyla verdiği şiirde geçen; *küdegüm altmış tutun-nun* kişi adı "Damadım altmış Tutung'un" biçiminde günümüz Türkçesine çevrilmiştir (Arat 1991: 218–219). Ayrıca Kırgızistan bölgesindeki Talas II, 1; Talas IV, 1; Talas VIII, 3; Talas X, 3; Talas XI, 2 yazıtlarında geçen *otuz oğlan* sözcük grubu hakkında açıklama yapan Gy. Németh, başka metinlerde de sayılarla unvan grubu oluşturulduğuna dair şu örnekleri verir: Dokuz Katun, Dokuz Timur, Altı Bars, Üç Kara, Ellü Bay, Altı Sultan vb. (1926: 138). Dolayısıyla Çavış Tegin sözcük grubunun önündeki *altı* sözcüğünü başka biçimlerde düşünmeye gerek yoktur.

4. SONUÇ

Yukarıdaki bölümlerde, Moyan Çor Kağan'ın Taryat ve Şine Usu yazıtlarında adları ve unvanları anılan iki oğluna, kağanlığa bağlı boyları miras olarak bıraktığı anlaşılmaktadır. Moyan Çor Kağan'ın, büyük bir olasılıkla, büyük oğlu olan ve Taryat

yazıtının kuzey yüzünün 3. satırında adı, Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu, Çin kaynaklarında ise Yehu (葉護) olarak geçen oğluna Tongraları(?), Baş Kayları, Ava Baş ile Üç Karluk(lar)ı miras olarak bıraktığı görülmektedir. Bu yabgunun Tarduşlara yabgu olarak atandığı Uygur Kağanlığı'ndan kalan Tes yazıtının batı yüzünün 6. satırından anlaşılmaktadır. Kendisine Taryat yazıtının kuzey yüzünün 4. satırı ayrılan diğer oğul Çaviş Tegin'e ise, Dokuz Bayırkular, Ak-Başlar, Basmillar, Dokuz Tatarlar miras olarak bırakılmıştır. Çaviş Tegin'in, Moyan Çor Kağan'ın oğlu olduğunda kuşku bırakmayan yazıt ise, 2012 yılının sonlarında Tang döneminin başkenti Chang'an (Xi'an)'de bulunan Karı Çor Tegin yazıtıdır. İki dilli bu mezar taşında, Karı Çor Tegin'in babasının adının Altı Çaviş Tegin olduğu belirtilmiştir.

5. KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- ALYILMAZ, Cengiz (2013), "Karı Çor Tigin Yazıtı", *(Teke) Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2/2, 1-61.
- ARAT, Reşid R. (1991), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AYDIN, Erhan (2011), *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları.
- AYDIN, Erhan (2012), "An Lu-shan İsyanı Eski Uygur Yazıtlarında Geçiyor mu?", *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 507-512.
- AYDIN, Erhan, Erkin ARİZ (2014), "Xi'an Yazıtı Üzerinde Yeni Okuma ve Anlamlandırmalar", *Bilgi* 71, 65-80.
- AYDIN, Erhan (2015), *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- BAYKUZU, Tilla D. (2013), *An Lu-shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti*, Konya: Kömen Yayınları.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin (2004), *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ED: CLAUSON, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University.
- GUMİLËV, L. N. (2002), *Eski Türkler*, Türkçeye çev.: D. Ahsen BATUR, İstanbul: Selenge Yayınları.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (1982), "The Terkhin Inscription", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 36/1-3, 335-366.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (1996), Doğu Türkistan ve Ordubalık Kağanları (Terhin Abidesinin 14. Satırının Açıklaması), Türkçeye çev.: Buğra ATSIZ, *Türk Dünyası Araştırmaları* 103, 121-124.
- LUO Xin (2013), "Karı Çor Tigin Yazıtının Çincesi ve Karı Çor Tigin'in Şeceresi", *(Teke) Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2/2, 62-78.
- NÉMETH, Gy. (1926), "Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan", *Kőrösi Csoma Archivum* 2, 134-143.
- ÖLMEZ, Mehmet (2013a), "Ermenice 'Torun'un Türkçesi Var mıydı?", *Derin Tarih* 15, 88-89.
- ÖLMEZ, Mehmet (2013b), *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları* (Yenilenmiş İkinci Baskı), Ankara: BilgeSu Yayınları.
- PULLEYBLANK, E. G. (1955), *The Background of the Rebellion of An Lu-shan*. London: Oxford University.

- RYBATZKI, Volker – WU Kuosheng (2014), "An Old Turkic Epitaph in Runic Script from Xi'an (China), The Epitaph of Qari çor tegin", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 164/1, 115–128.
- SERTKAYA, Osman F. (1992), "Göktürk Harfli Uygur Kitabelerinin Türk Kültür Tarihi İçerisindeki Yeri", *Türk Kültürü Araştırmaları* 28/1–2 (1990), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 325–334.
- SERTKAYA, Osman F. (2003), "İnşaat Yüksek Mühendisi Kâzım Mirşan'a Cevap: Öngre bınğa başı Adlı Bir Tarihçimiz Var mı?", *Orkun* 64, 26–29.
- ŞİNEHÜÜ, M. (1975), Taryatın Orhon biçgiyn şine dursgal. *Studia Archaeologica* VI/1.
- TEKİN, Talat (1983), "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi", *Belleten* 46/184, 795–838.
- TMEN:** DOERFER, G. (1963–1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band I–IV. Wiesbaden: Franz Steiner.
- VEWT:** RÄSÄNEN, M. (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Lexica Societatis Fenno–Ugricae.
- ZHANG Tieshan (2013a), "Gu huihu Gechuo wangzi zhi tujue runiwen kaoshi", *Xiyu yanjiu* 2013/4, 74–80.
- ZHANG Tieshan (2013b), "Study of a recently discovered Runic epitaph from Xi'an", *Yalım Kaya Bitigi*. Osman Fikri Sertkaya Armağanı, (Ed. Hatice Şirin User – Bülent Gül), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 665–671.